

नेपालमाता

जयतु संस्कृतम्
केन्द्रीयकार्यालय, काठमाण्डौ, नेपाल
दूरभाष : ०१-५७०५३७९

रचयिता
नारायणदत्तशास्त्री

जयतु संस्कृतम् इति संस्थायाः त्रयस्त्रिंशत्तमं (३३) प्रकाशनम्

नेपालमाता

रचनाकारः

नारायणदत्तशास्त्री

प्रकाशकम्

जयतु संस्कृतम्

नेपालः

पुस्तकस्य नाम	: नेपालमाता
रचनाकार	: नारायणदत्तशास्त्री
प्रकाशकः	: जयतु संस्कृतम् नेपाल ।
प्रकाशनमितिः	: २०८२ आषाढ ११ ।
प्रकाशनप्रति	: पञ्च शतम्
सर्वाधिकारः	: रचनाकारे ।
मुद्रकः-	: किशोर अफसेट प्रेस प्रा. लि.
मूल्यम्-	: ३००।-
ISBN	: 978-9937-9902-5-7

प्रकाशकीयम्

नेपाले २००४ तमे विक्रमवर्षे एकतन्त्रीयस्य राणाशासनस्य विरोधे सर्वश्रीकस्य पूर्णप्रसादब्राह्मणस्य विमर्शे श्रीभद्रशर्म-राजेश्वरदेवकोटा-कमलराजरेग्मी-पद्मराजाधिकारि-काशीनाथ-गौतमानां नेतृत्वे सञ्चालितं जयतु संस्कृतमिति नामकम् आन्दोलनं नेपालस्य शैक्षिकराजनैतिकेतिहासे महत्त्वपूर्णं स्थानं रक्षति । २०५४ तमे विक्रमसम्बत्सरे तेन आन्दोलनेन स्वस्य पञ्चाशत्तमवर्षस्योपलक्ष्ये स्वर्णमहोत्सवस्यायोजनां विधाय २०५५ विक्रमसंवत्सरे तदान्दोलनं जयतु संस्कृतमिति संस्थायां रूपान्तरयित्वा अस्याः स्मरणे तीनधारापाकशालायाश्छात्रावासस्य वा अग्रे स्मारकस्तम्भः स्थापितः ।

तस्यां संस्थायां रूपान्तरितायां सत्यामनया प्राच्यभाषाधर्मसंस्कृति-परम्परामूल्यमान्यतानां संरक्षणसंवर्द्धने प्रचारश्च स्वस्याः प्रमुखमभियानं लक्ष्यीकृतम् । अथ च संस्कृतस्य लोकप्रियतां वर्धयितुं तस्य पठनपाठनयोः प्रक्रियां व्यापिकां सम्पादयितुं संस्कृतग्रन्थानां नेपाल्यां भाषान्तरेषु च अनुवादकार्यक्रमः कल्पितः । अनूदितानां प्रकाशनं संस्कृतस्य प्रचारप्रसारौ च कल्पितौ । नेपाल्याः संस्कृतेः सभ्यतायाश्च संरक्षणं तदर्थं गोष्ठी-प्रशिक्षण-कार्यशालानां सञ्चालनमित्येतादृशाः कार्यक्रमा आयोज्यमानाः सन्त्यनया ।

अस्याः संस्थायाः प्रयासे नेपालस्य नेपालसर्वकारस्य च पुराणतमे समाचारप्रकाशने गोरखापत्रे दैनिके प्रतिमासं संस्कृतपत्रद्वयं २०७२ विक्रमवर्षस्य आषाढमासस्य प्रथमदिनतः (जयतु संस्कृतं इति दिवसतः) पाक्षिकरूपेण प्रकाश्यमानं भजते । एवमेव जयतु संस्कृतमिति संस्थायाः प्रयासे २०७५ भाद्रस्य षष्ठ्युदयदिनतो नेपालटेलिभिजनतः (नेपालदूरदर्शनतः) संस्कृतसमाचाराः प्रसार्यमाणाः विलसन्ति । लोकसेवाऽऽयोगे संस्कृतपत्रमेकं रक्षणीयमिति प्रयासे सर्वाणि पत्राणि साधारणानि कृतानि सन्ति । नेपालप्रज्ञाप्रतिष्ठाने संस्कृतविभाग-सञ्चालने, नेपालस्य मुक्तविश्वविद्यालये अन्येषु विश्वविद्यालयेषु च संस्कृतस्य विषयविभागान् स्थापयितुं प्रयासाः जायमानाः सन्ति । द्वन्द्वकाले पिहितद्वाराणां संस्कृतमाध्यमिकविद्यालयानां पुनःस्थापनायै संस्कृतगुरुकुलानां सुदृढतायै संस्थेयं सक्रिया वर्तते । उत्तरमहाभारतग्रन्थलेखने, संस्कृते मौलिकग्रन्थानां लेखने, तत्र प्रेरणाप्रदाने संस्थेयं सदा जागरुका अस्ति । संस्कृतनाटकानां लेखने तन्मञ्चने च संस्थेयं कार्यं कुर्वाणा वर्तते ।

मौलिकस्य संस्कृतग्रन्थस्य प्रकाशितस्य च मूल्याङ्कनं विधाय तदाधारेण जयतु संस्कृतम् इति पुरस्कारेण अद्य पर्यन्तं षोडश विद्वांसः पुरस्कृताः सन्ति । १. पं. भीमकान्तपन्थी (२०५६) जगदम्बिकावैभवं (महाकाव्यम्) २. पं. धनञ्जयमरासिनी

(२०५७, हरिहरप्रार्थनापुष्पाञ्जलिः, संस्कृतकाव्यम्), ३. डा.हरिहरशर्म-अर्यालः (२०५९, संस्कृतकाव्यत्रिवेणी), ४. प्रा.डा. माधवभट्टराई (२०५८), सत्यशाङ्ग-चरितं महाकाव्यम्), ५. प्रा.डा.वेणीमाधवढकालः (२०६०) लिच्छविकालिकानामभिलेखानां साहित्यिकं परिशीलनम्), ६. भैषज्यः गोपालवैद्यः किञ्जल्कः (२०६१ हिमाद्रिमहिमा काव्यम्), ७. डा.लक्ष्मीकान्तपन्थी (२०६३ ऋतुविचार-सानुवादः) ८. प्रा.डा. टीकाराम अधिकारी (२०६५, पद्मपुष्पाञ्जलिः), ९. पं. लोकनाथलुईटेलः (२०६६, श्रीरामशरणं मम, काव्यम्), १०. प्रा.रोहिणीवल्लभपोखेलः (२०६७ भाववर्तः काव्यकविता), ११. प्रा. टीकादत्तबराहः, (२०६८, तत्सम नेपाली व्युत्पत्ति शब्दकोश), १२. प्रा.डा. विष्णुराज-आत्रेयः (२०७१ हनुमदयन-महाकाव्यम्), १३. प्रा. रामहरिदाहालः (२०७३, गतो मदीयो ननु कुत्र देशः, अमरभारतीगौरवम्), १४. डा. लक्ष्मीकान्त पन्थी (२०७५ काव्यमालिका (कविता, ५ खण्डकाव्यञ्च ४००० श्लोकाः), १५. प्रा. नीलमणिदुङ्गाना, (२०७८, व्युत्पत्तिमूलक संस्कृत नेपाली शब्दकोश ०८१।५।७), १६. आचार्य पूर्णचन्द्रदुङ्गेल, २०७९, देवाधिदेवमहादेवश्रीनीलकण्ठमहाकाव्यम् ०८१।५।७)

संस्कृतवाङ्मयस्य सेवाया आधारेण च संस्कृतविद्वांसो जयतु संस्कृतम् इति सम्मानेन सम्मानिताः सन्ति । तत्र सम्मानिताः विद्वांसः सन्ति- डा. स्वामी प्रपन्नाचार्यः (२०६९ फाल्गुनः), तदनु च विविधोपाधिना सह विद्वांसः सम्मानिताः । २०७२ वैक्रमाब्दस्य आषाढस्य १ दिनाङ्के आचार्यः प्रा.खेमराजकेशवशरणः (प्रवचनशिरोमणिः), प्रा.डा. वेणीमाधवढकालः (संस्कृतविद्याशिरोमणिः) सम्मानितौ । खेमराजकेशवशरणः काष्ठमण्डपं समागन्तुमशक्यत्वात् सचिवो नवराजकट्टेलः, उपाध्यक्षो विष्णुप्रसाददेवकोटा च देवघट्टे गत्वा सम्मानं कृतवन्तौ । २०७६ वैक्रमाब्दस्य फाल्गुनमासे प्रा. विद्यानाथोपाध्यायः (तन्त्रन्यायविद्याकेशरिः), शरत्कुमारभट्टराई (वेदान्तशिरोमणिः), प्रा. शिवगोपालरिसालः (वेदान्तविद्याकेशरिः), प्रा.पुरुषोत्तमभट्टराई (न्यायविद्याकेशरिः) च सम्मानिताः । २०८१ वैक्रमाब्दस्य भाद्रमासस्य ७ दिनाङ्के विद्वांसो सम्मानिताः, ते यथा प्रा.डा. ऋषिरामपोखरेलः (वेदविद्याशिरोमणिः), प्रा.डा. दीर्घराजधिमिरे (न्यायवेदान्तकेशरिः), प्रा.डा. रामचन्द्रगौतमः (धर्मशास्त्रविशारदः), प्रा.डा. गोविन्दचौधरी (न्यायविद्याकेशरिः), प्रा. चेतोनाथ-आचार्यः (प्रमाणशास्त्रविशारदः) इति ।

जयतु संस्कृतमिति संस्थयैव थाइल्याण्डदेशे २०१५ तमे ईशवीयवर्षे षोडशतमे विश्वसंस्कृतसम्मेलने जाते नेपालेऽपि संस्कृतसम्मेलनमेतादृशं स्यादिति प्रतिनिधिद्वारा पत्रं सम्प्रेष्य कृतेऽनुरोधे सा प्रक्रिया अग्रे गता वर्तते । एतादृशस्य सम्मेलनस्य आयोजकेन सर्वकारीयेण विश्वविद्यालयेन भाव्यमिति व्यवस्थायाः

सत्त्वात् पुनः जयतु संस्कृतम् इति संस्थया नेपालसंस्कृतविश्वविद्यालयः समनुरुद्धः । तदनुसारेण विश्वविद्यालयेन सर्वापि प्रक्रिया अग्रे सारिता, तदनुसारं वैक्रमाब्दस्य २०७५ आषाढमासे क्यानाडादेशस्य भ्यानकुवरमहानगरे सम्पन्ने विश्वसंस्कृतसम्मेलने नेपालस्य प्रस्तावः स्वीकृतः । अथ च २०१८ ख्रीष्टाब्दे अत्र सम्मेलनं सञ्जातञ्चेत् तेन २०२४ तमे ख्रीष्टाब्दे नेपाले तत्सम्मेलनं भविष्यतीति घोषितमासीत् । तदनु नेपालसंस्कृत-विश्वविद्यालयेन विश्वसंस्कृतसम्मेलनस्य नेपाले सम्पादनाय एका संयोजनसमितिश्च सङ्घटितासीत् । संस्कृतविश्वविद्यालयेन व्यवस्थापने विलम्बो विहितः । अतः प्रयासान्तरेण २०८२ वैक्रमाब्दस्य ज्येष्ठमासस्य १२-१६ (सन् २०२५ ख्रीष्टाब्दस्य जुन २६-३०) विश्वसंस्कृतसम्मेलनो जायमानोऽस्ति ।

भाषाऽऽयोगस्य पाठ्यक्रमविकासकेन्द्रस्य च ध्यानाकर्षणं संस्कृतसम्बन्धे कृतमस्ति । संस्थयानया संस्कृतलोकभाषाभियानमपि सञ्चालितम् । राष्ट्रियजनगणनायां संस्कृतमातृभाषाभियानञ्चाग्रे सारितम् । उच्चस्तरीयाय राष्ट्रियशिक्षाऽऽयोगाय (वि.सं २०७५) चास्माभिः महत्त्वपूर्णाः परामर्शाः दत्ताः । तत्रास्माभिः प्रत्तान् अनेकान् परामर्शान् स्वीकृत्य आयोगस्य प्रतिवेदनस्य २०-२१ अध्याये ते समाविष्टाः । एवञ्च साधारणशिक्षायां प्रथमकक्षातोऽष्टमकक्षापर्यन्तं संस्कृतपत्रस्य सन्निवेशाय अनया संस्थया महान् प्रयासः कृतः ।

नेपालेऽनया संस्थया संस्कृतलोकभाषाभियानं सञ्चालितम् । २०७६ वैक्रमाब्दे कोभिड-१९ व्याधिकारणेन संसारोऽवरुद्धः । वयं नेपालिनश्च स्वस्यैव गृहे पिनद्धाः । तदवसरे अनया संस्थया सप्तैव प्रदेशेषु (२०७७ वैक्रमाब्दे) 'नेपालस्य साधारणशिक्षायां संस्कृतस्य आवश्यकता' इति विषये जूमगोष्ठी विहिता । तदनु सप्तैव प्रदेशेषु (२०७७-२०७८) पञ्चदशदिवस-संस्कृतभाषाप्रशिक्षणं विहितम् । सहस्रशो जनैः प्रशिक्षणे भागो गृहीतः । तदैव संस्कृतलोकभाषाभियानस्य महत्त्वं स्थापितम् । एवञ्च २०७८ वैक्रमाद्यां सम्पन्नायां राष्ट्रियजनगणनायां १४९०० जनताभिः संस्कृतं मम मातृभाषा इति पञ्जीकृतम् । ६००० सहस्रेण जनताभिः संस्कृतं मम द्वितीया भाषा इति, १,३५,००० जनताभिः संस्कृतं मम पूर्वजानां भाषा इति पञ्जीकृतमस्ति । नेपाले १२४ भाषा पञ्जीकृताः सन्ति तेषु संस्कृतभाषायाः क्रमः ५६ अङ्केऽस्ति । अनेन प्रयासेन अधुना संस्कृतं नेपालस्य राष्ट्रियभाषासु स्थापितं वर्तते । यत्तु संस्कृतम् २०५५ इति संस्थायाः संस्थापनापश्चात् आजीवनसदस्यो भूत्वा अस्याः संस्थायाः सक्रियतापूर्वकं सञ्चालने चास्य महनीया स्पृहणीया च भूमिकास्ति । जयतु संस्कृतम् इति संस्था नेपाले संस्कृतस्य संस्कृतशिक्षायाः

संरक्षणाय विकासाय, प्रचाराय प्रसाराय च उल्लेखनीयं कार्यं कुर्वाण अग्रे गच्छन्ती वर्तते नेपालस्य संस्कृतप्रेमिणः जानन्त्येव ।

नेपालभाषायां कविता, खण्डकाव्यं, एकाङ्की, समालोचना, लेखाः, रचनादयश्च प्रकाशिताः प्रकाश्यमानाश्च विद्यन्ते । तद्वद् दाहालस्य संस्कृतभाषायामपि कविता, खण्डकाव्यानि, रूपकाणि, लेखाः, समीक्षाश्च प्रकाशिताः प्रकाश्यमानाश्च सन्ति ।

जयतु संस्कृतम् इति संस्था न केवलं रूपकरचनायां प्रकाशने च संलग्ना अपितु संस्कृतनाटकप्रदर्शने च कृतभूरिपरिश्रमशीलास्ति । रूपकाणां प्रकाशानन्तरं रङ्गमञ्चे नाटकप्रदर्शनस्य व्यवस्थायै च प्रयत्ना जायमाना सन्ति । प्रकाशितेषु रूपकेषु संस्कृतनाटकमहोत्सवस्यैव आयोजनां कर्तुमस्माकं प्रयत्नो भविष्यति । संस्कृतनाटकमञ्चनस्य प्रतियोगिताञ्च सञ्चालयितुं शक्यते । पारितोषिकस्य व्यवस्थाञ्च अग्रे सारयितुं पार्यते । संस्कृतनाटकरचनाकारेभ्यः प्रोत्साहनस्य पारितोषिकस्य नाटकप्रकाशनस्य च योजना तु पूर्वमेव घोषिता एव । अस्य कृते प्रा.रामहरिदाहालः लक्ष्याधिकानि रूपकाणि प्रदाय जयतु संस्कृतम् नाट्यपुरस्कारस्थापनाय अस्मान् प्रेरितवान् आसीत् । तदनु द्विलक्षराशियुतस्य नाट्यपुरस्कारस्य स्थापना च विहितास्ति । संस्कृतग्रन्थरचनायां ग्रन्थानुवादे च प्रा.डा. नवराजकट्टेलवेरण च ग्रन्थरचनानुवादपुरस्कारः स्थापितोऽस्ति ।

एवमेव नेपालस्य संस्कृतविदुष्यः संस्कृतरचनायमग्रे आगच्छन्तु इति धिया तासां प्रोत्साहनाय, जागरणाय च जयतु संस्कृतम् इति संस्था पृथगेव पुरस्कारस्य व्यवस्थायै चिन्तनशीलाऽस्ति । अस्य कृते अक्षयकोषस्य स्थापनायै मनस्विनां दातृणामन्वेषणं क्रियमाणमस्ति । अस्य कृते जयतु संस्कृतम् इति संस्थायाः निवर्तमानसदस्या श्रीमती विद्याकुमारीवज्राचार्या नारीपुरस्कारस्य कृते अक्षयकोशस्थापनाय एकलक्षं द्रव्याणि दत्त्वा नारीप्रतिभायाः विकासाय संस्कृतरचनायां ताः प्रोत्साहनाय नारीप्रतिभापुरस्कारं स्थापितवती । एवमेव काष्ठमण्डपवास्तव्या श्रीमती-इन्दिरासापकोटा च एकलक्षं द्रव्याणि दत्त्वा उद्यमशालिनी-महिलाप्रतिभापुरस्कारश्चस्थापितवती ।

तस्य यथोचितव्यवस्था च विहितास्ति । नेपाल- संस्कृत विश्वविद्यालयस्य शैक्षिकसेवायामनेकाः विदुष्यः सन्ति परन्तु ते काव्यकृतिरचनायां नैव प्रवृत्ताः सन्ति । अतस्ता अपि संस्कृतस्य रचनायां संस्कृतस्य विकासाय विस्ताराय च प्रवृत्ताः भवेयुरिति जयतु संस्कृतमिति संस्थाया अभ्यर्थनास्ति ।

अनया संस्थया ग्रन्थानुवादः प्रकाशनयोजना च स्वकीयस्य उद्देश्यस्य मूलाधारे समाविष्टास्ति । तदनुसारं पूर्वकार्यसमित्या निवर्तमानेन चाध्यक्षेण प्राध्यापकेन

विद्यानाथोपाध्यायेन संस्कृतभाषायां निबद्धानां दार्शनिकग्रन्थानामनुवादः प्रकाशनपरियोजनाचाग्रे सारितासीत् । तस्याः योजनायाः निरन्तरताधुनापि अग्रे प्रवर्द्धमाना एवास्ति । तदनुसारं वेदान्त-न्याय-मीमांसा-तन्त्र-जैन-बौद्ध-दर्शनानामनुवादः प्रकाशनञ्च विहितमस्ति ।

संस्कृतभाषायां रचितानां मौलिकग्रन्थानां काव्य-नाटक-कथा-निबन्धादिग्रन्थानां सङ्कलनं, सम्पादनं, प्रकाशनञ्च कुर्वन् अग्रे गन्तव्यमिति संस्थायाः महदुद्देश्यं वरीवर्ति । आवश्यकतानुसारेण सामर्थ्यानुसारेण च ग्रन्थनिर्माण-प्रकाशनानुसन्धानादि-कार्याणि च जायन्त एव ।

अनया संस्थया नैरन्तर्येण संस्कृतलोकभाषाभियानं सञ्चालितं, सञ्चालयिष्यते च । तस्य कृतेऽनेका गोष्ठयः कृताः, करिष्यन्ते च । संस्कृतसम्भाषणशिविराणि सञ्चालितानि, सञ्चालयिष्यते च । सञ्चारमाध्यमेषु संस्कृतस्य प्रचारप्रसारौ कृतौ, करिष्येते च । अस्याभियानस्य अभिन्नाङ्गत्वेन संस्कृतरूपकसङ्ग्रह-ग्रन्थसम्पादनाय रूपकानां सङ्कलनस्य, प्रकाशनस्य च योजना विहिता । तदनुसारेण अनेकानि रूपकाणि सङ्कलितानि, अस्याभियानस्य क्रमे प्रा. डा. नवराजकट्टेलवरेण स्वकीयानां लघुरूपकाणां लेखनं सम्पादनकार्यञ्च कृत्वा 'कर्मफलम्' इति संस्कृतरूपकसङ्ग्रहः प्रकाशितश्च । एवमेव अनेकेषां रचनाकाराणां सङ्कलनं, सम्पादनं विहाय संस्कृतनाटिकाकौस्तुभः (लघुरूपकसङ्ग्रहः) प्रकाशितश्च ।

अस्य नाटकस्य रचनाकारो नारायणदत्तशास्त्री (आचार्यः) वर्तते । अस्य सूरैः जन्म नेपालीसाहित्यस्य आदिकवेर्भानुभक्ताचार्यस्य कुले जातम् । अस्य कवेः मता रितुमाया, पिता च रामचन्द्र- आचार्यः आसीत् । तयोः कनिष्ठपुत्रत्वेन वैक्रमाब्दस्य १९८९ तमे वर्षे, चैत्रस्य २ दिनाङ्के, रामनवम्यां पुण्यतिथौ तनहुँजनपदस्य चुँदीरम्घाग्रामे सोऽयं कविः समजायत । अनेन विदुषा ग्रामे एव समधीत्य नेपालस्य राजधन्यां समागत्य रानीपोखरीसंस्कृतप्रधानपाठशालायां पठित्वा मध्यमा परीक्षा समुत्तीर्णा । तदनु नेपालराजकीयसंस्कृतमहाविद्यालये समधीत्य साहित्यविषये शास्त्रिपरीक्षा च समुत्तीर्णा । अथ च सोऽयं सूरिः स्वस्य नाम्नि 'शास्त्री' इति पदं संयोजितवान् । न केवलं काष्ठमण्डपम्, अपितु पठनप्रियो विद्याव्यसनी नारायणो मिथिलाञ्चलस्य मटिहानीविद्यापीठेऽपि गत्वा, कदाचित् काशीं सम्प्राप्य च विद्यामधिजगाम । साहित्यस्य आचार्यकक्षायां समधीत्य द्वितीयवर्षस्य परीक्षानेन त्यक्ता, तदास्य पितुः निधनकारणात् महती समस्या समायाता, स स्वस्य ग्रामे प्रत्यगमत् ।

सोऽयं नारायणः वैक्रमाब्दस्य २०१५ तमे वर्षे मिठूनाम्निकायाः कन्यया सह वैदिकेन विधिना विवाह्य गृहस्थजीवनं प्रविश्य शिक्षणकार्ये संलग्नो बभूव ।

सप्तवर्षपर्यन्तं शिक्षणं विधाय शिक्षामन्त्रालयस्यन्तर्गतस्य जिल्लाशिक्षा-
निरीक्षकपदे स्थित्वा वैक्रमाब्दस्य २०१८तः २०४३ पर्यन्तं सर्वकारीयसेवायां
प्रविश्य २५ वर्षाणि यावत् कार्यमकरोत् । अनयोः दम्पत्योः प्रभा-प्रतिभा-
प्रगतिभा च तिस्रः पुत्र्यः वैदिकेन विधिना पाणिग्रहणं विधाय गृहस्थधर्मं
परिपालयन्तः सन्ति ।

छात्रजीवनादेव नारायणदत्तः काव्यरचनायां संलग्नो दृश्यते । छात्रजीवने एव
नारायणदत्तः कवितारचनायां संलग्नो दृश्यते । तदनु छात्रजीवने एव स
वैक्रमाब्दस्य २०१४ वर्षे (माघस्य १९ दिनाङ्के) नेपालमाता-नामकं नाटकं
समलिखत् । तद्वर्षे एव अनेन 'सङ्घर्ष जीवन' नामकं काव्यं लिखितं
प्रकाशितञ्च । तदनु सोऽयं कविः नैरन्तर्येण काव्यसाधनायां संलग्नो जातः ।
अस्य रचनाकारस्य नेपालीभाषायां दश काव्यानि, अष्टौ नाटकानि, एको
लक्षणग्रन्थः, एका आत्मकथा, यात्रासंस्मरणनिबन्धश्च प्रकाशिताः सन्ति ।
काव्येषु- संघर्ष जीवन (२०१४), आमाको आँसु (२०१५), गोरखनाथ स्तुति
(२०१५), भानुको संभ्रना (२०१७), बैनीको कोसेली (२०१८), गोरखाको गोरेटो
(ऐतिहासिकं काव्यम् (२०२०), श्रीमद्भागवत सारांश (२०५७) कृषि डायरी
(२०५९), गीता मञ्जरी (२०६१), वन-वनस्पति (२०६२) इति काव्यानि
रचितानि प्रकाशितानि च वर्तन्ते ।

नाट्यरचनायां महाभारत पञ्चामृत (२०१५), नारीहत्या (२०१६) आमा (२०१७),
कालो भण्डा (२०१७), राम-वनवास (गीतानाटक, २०२१), योगमाता (२०५६),
पागल (२०५६), राधाकृष्ण (२०६४) इति सन्ति । अन्येषु ग्रन्थेषु साहित्यको ऐना
(लक्षणग्रन्थः), अमेरिका : यात्रा र अनुभूति (यात्रा संस्मरणम् २०६४),
शंकराचार्यको जीवनी (जीवनी), मेरो जीवन यात्रा (आत्मकथा, २०६७) सन्ति ।

'श्रीमद्भागवत सारांश' इति ग्रन्थस्तु श्रीमद्भागवतस्यैव सारांशरूपेण लिखितं
काव्यमस्ति चेत् 'श्रीमद्गीता मञ्जरी' गीतायाः शार्दूलच्छन्दसि कृतोऽनुवादो
वर्तते । रामायणं महाभारतञ्च उपजीव्यकाव्यं वर्तते । 'महाभारत पञ्चामृत'
महाभारतात्, 'राम-वनवास' रामायणात् 'राधाकृष्ण' श्रीमद्भागवताच्च
कथावस्तु सङ्गृह्य लिखितानि नाटकानि दृश्यन्ते । अवकाशजीवनेऽपि अनेन
अनेकानि काव्यानि रचितानि । साधनामयं, सात्त्विकं जीवनं व्यतीत्य
वैक्रमाब्दस्य २०७० तमे वैक्रमाब्दे, पौषमासस्य २१ दिनाङ्के सः पञ्चत्वङ्गतः ।
जयतु संस्कृतम् आन्दोलनं २०१३ तमे वैक्रमाब्देऽन च भागो गृहीतः । जयतु
संस्कृतमान्दोलनं नेपालस्य प्रजातान्त्रिकान्दोलनस्य पृष्ठभूमिः वर्तते । शुक्रराज-
गङ्गालाल-धर्मभक्तैः प्रजातन्त्रस्य कृते राणाकाले विद्रोहो विहितः ।
राणाशासकैश्च तेभ्यः प्राणदण्डो दत्तः । एतस्मिन् विषये नाटकमिदं
लिखितमस्ति ।

तथैवास्य नाटकस्य प्रकाशनाय कृतभूरिपरिश्रमाय प्रा.डा. विष्णुप्रसादशर्म-
देवकोटावराय एवञ्च प्रा. रामहरिदाहालवराय, प्राडा. नवराजकट्टेलवराय,
प्रा.डा.मुकुन्दलामिछाने-महोदयाय, कोषाध्यक्षाय रामरञ्जनपौडेलाय च हार्द
धन्यवादं कृतज्ञताञ्च प्रकटयामि । लेखकस्य नारायणदत्तस्य पुत्र्यै
सहप्रा.प्रभाभट्टराईमहोयायै धन्यवादं व्याहरामि, यस्य प्रयासेन अप्राप्यं नाटकं
समुपलब्धम्, अस्माभिः प्रकाशनस्य व्यवस्था च कृता । अस्य सङ्ग्रहस्य
प्रकाशनाय संयोजिताः अन्ये च संस्कृतप्रयिणो धन्यवादार्हाः ।

जयतु संस्कृतम् ।

अध्यक्षः

डा. वद्रीपोखेलः

जयतु संस्कृतम्

अनामनगरम्, काष्ठमण्डपम्- ३२ ।

मदीया भावना

“नेपालदेशस्य सुधारार्थं सेवाकार्यसमर्पितानां राणाशासन-क्रूर-
दमनकार्येण पीडितानां शुक्रराज-धर्मभक्त-दशरथचन्द-गंगालालादीनां
जीवनबलिदानेनामरत्वगतानां चरित्रमवलम्ब्य “नेपाल माता” नाम्नी नाटिका
वैक्रमाब्दस्य २०१४ तमे (माघ: १९) वर्षे मया सम्पादिता परन्त्वर्थाभावेन नैव
प्रकाशिता । अस्या नाटिकायाः प्रकाशनार्थं तथा संशोधनार्थञ्च श्री जयतु
संस्कृतम् इति संस्था निवेदिता, प्रकाशनकार्यं कृत्वा वीराणां हुतात्मनां
श्रद्धाञ्जलिस्वरूपेण ममापि कृतकार्यं भविष्यतीति आशा वर्तते । प्रकाशनकार्ये
दत्तचित्तेभ्यो मित्रेभ्यश्च हार्दिकं धन्यवादं समर्पयामि ।

रचयिता :
नारायणदत्तशास्त्री
तनहुँमण्डलान्तर्गत-रम्घानिवासी
२०६१ माघ: १६ दिनाङ्के ।

नेपाल-माता

(नाटिका)

प्रथमोऽङ्कः

नान्दीः — नेपालेशनरेश-पद्मचरणे स्थेयात्सदा मंगलं
कारुण्ये करुणा सदा विजयतां चित्ते प्रजारक्षणम् ।
शौर्यं वीरबलेषु दीन-महिलावृद्धेषु दानं महत्
नेपाले विहरन्तु तापरहिता भद्रा मनोज्ञा नराः ॥१॥

नेपाले सुखिनः सदा प्रतिदिनं कुर्वन्तु राष्ट्रोन्नतिम्
उद्योगी वितनोतु राजभवने शान्तिर्भवेत्सर्वदा ॥
ध्यानं सर्वजनेषु देश-प्रतिमा हृद्यङ्किता कल्पनाम्
देहं पालय देशभावुक सखे ? कार्यं सदा साधय ॥२॥
(नान्द्यन्ते सूत्रधारः प्रविशति)

सूत्रधारः — (अलमतिविस्तरेण)
नेपाले नरपाल भूपतिमहं वन्दे सदा रक्षकम्
राणाशासन कालकूट सहसा दूरी भवेत् घातकः ।
जीवन्त्येव सदा स्वदेश प्रवरा नेपाल रक्षार्थकाः
सर्वे यान्तु यमालये जनहरा मूर्खाः शठाः पापिनः ॥३॥
भीष्म-द्रोण-कृपार्थ-भीम सदृशा नेपालसत्पुत्रकाः
जीवन्त्येव समस्त कृष्णसदृशा वीराः स्वधर्मे रताः
वर्धन्तां सफला विजेयकवलाः श्रद्धेयकर्तव्यकाः
कल्याणं शिवमस्तु राज तिलके भूयात्सदा मंगलम् ॥४॥
(समन्तादवलोक्य) भो । भो । पाखण्डिनः नेपालस्य
दयनीयावस्थां दृष्ट्वापि किमर्थं मृतवत्स्वपिथ ?

सहचरः — भो ! प्रेमास्पद ! भवदीयां प्रतिज्ञामादाय नेपालस्य दुर्गति-
निवारणाय “नेपालमाता, नाटिकां प्रदर्शयामि तस्याः
प्रथमश्लोकः—

राणावंश-नियोगतत्परजना राजा वसेत् पञ्जरे
रक्तं स्वादुयुतं पिबन्ति प्रमुखा आशान्विता शोषकाः ।
मूर्खाः शासनमाचरन्ति सहसा न्यायो भवेत्संपदि
जीवन्तोऽत्र निवासिनोऽखिलजना मन्ये सदा मृत्यवः ॥५॥
(उभौ निष्क्रान्तौ)

(ततः प्रविशति शुक्रराजो मेनका च)

शुक्रराजः - कोऽयं मिथ्यावादी ? यावच्छुक्रराजो नेपालमातुरुदरे निवसति, तावद्राणावंशस्य विनाशार्थं क्रान्तिज्वाला निःसरति समस्ते नेपालभूभागे ।

मेनकाः - (अश्रूणि विमुच्य) प्राणधन ! किमर्थमवलाया हृदयपटले वज्रप्रहारं करोषि ? भवदीयचरणपंकजं विना मदीयहृदयभ्रमरः कुत्रापि न रमते यथा

वामायै हृदयेश्वरः पतिरिति-शास्त्रेषु संकीर्तितं
सन्तुष्टा पतिभागिनी सहचरी धर्मे सदा तिष्ठति ॥
अङ्गे तिष्ठतु स्वामिनः प्रतिदिनं सत्या भवेत् प्रेमिका
गच्छेत्स्वर्गं विमानमानसहिता स्वामीव्रता धर्मिणी ॥६॥

शुक्रराजः - (विहस्य) सत्यं खलु त्वमपि मदीयार्धाङ्गतया मदीयहृदयं समासाद्य नेपालस्य महिलायाः प्रकाशं कुरु राणाशासन-पीडितानां नेपालवासिनां बन्धनशृङ्खलां मोचयितुं सहायतां कुरु ।

मेनकाः - प्राणेश्वर ! अधुना नेपालस्य राजनीतिः शोषकवर्गाणां हस्ते विहसति सर्वाः प्रजा भृत्यवत्सेवां कुर्वन्ति ।

शुक्रराजः - प्राण-प्रिये ! सत्यं विपरीतं कथितं त्वया यथा-
नेपाले मनुजा भवन्ति मलिना दृष्ट्वाऽहितं शासनं
सर्वे तत्परका विनाशकरणे कुर्वन्ति कारयन्ति ।
राणावंशपरम्परागतमिदमालोक्य तच्छासनं
वीराः क्रान्ति-स्वभावरक्तनयना आयान्ति युद्धस्थले ॥७॥
(ततः प्रविशति वेणीमुक्ता नेपालमाता)

नेपालमाताः - (सभयं सकातरं च) पुत्र ! ननु सर्वेऽपि नेपालवासिनः स्वाभिमानं निरस्य राणापञ्जरमनुगच्छन्ति कोऽपि न श्रृणोति मम विरहवेदनाम् ।

नेपालीयजनाः प्रयोजनधनाः संपत्तिमुद्वाहकाः ।
नीचैर्वृत्तिरता महत्त्वरहिताः स्वार्थगता मानवाः ॥
तेषामुत्कटकार्यक्लेशमलिनं दृष्ट्वा मनः कम्पते ।
नित्यं मे हृदयं छिनत्ति मनसा पुत्र ! त्वमेवोद्धर ॥८॥

शुक्रराजः - (धैर्यं समालभ्य) मातः ! शान्ता भव, एतादृशं विरहं नातिविस्तारय । शुक्रराजस्य मुखं दृष्ट्वा धैर्यं कुरु । राणाच्छादितनेत्रपटले त्वदीयप्रेमरसेन सिञ्चामि त्वदीयकृपा रसेन देशवासिनामन्धपरम्परा दूरीभविष्यति । (सोद्वेगम्)

संचूर्णयामि जननि ! तव तान् कुपुत्रान् ।

संरक्षयामि स्ववलेन सहात्मना त्वाम् ॥

उद्धारयामि मम देहवलिं विधाय

नेष्यामि पापिनमहं यमराजधानीम् ॥९॥

नेपालमाता: - त्वदीयं मुखमण्डलं दृष्ट्वा प्रफुल्लति मे हृदयम् । मृत्युपाशं स्मृत्वा कम्पते मे हृदयागारम् ।

शुक्रराज: - नहि नहि, यदा मम मृत्युर्भविष्यति तदा रक्तबीजन्यायेन नेपालवासिनः सर्वेऽपि मम रूपा भविष्यन्ति ।

देशोन्नतिमुपजयन्ति सुतास्त्वदीयाः

संरक्षयन्ति नयपालसुयोग्यराज्यम्

विस्तारन्ति हृदयोज्ज्वलदेहकान्तिं

निस्सारयन्ति स्ववलेन महान्धकारम् ॥१०॥

नेपालमाता: - (सहर्षम्) त्वदीयवचनामृतेनैव नातितृप्तम्

शुक्रराज: - क्रान्तिज्वालाकलापं शशिकिरणमुखे दर्शयित्वा जनानाम्, शान्तिं संस्थाप्य सम्यङ् नरपतिशपथं शीघ्रमानीय मार्गं कृत्वा गीताप्रचारं समुदयसमतामार्यवादव्यवस्थाम् स्मृत्वा कृत्वा स्वदेशं सफलवलधरं दर्शयामि त्वदीयम् ॥११॥

नेपालमाता: - नाहं सांप्रदायिकधर्माभिलाषिणी-

न्याये धर्मे सभायां प्रवचनविषये देशसंस्थापने च

राष्ट्रे कर्तव्यमार्गे समुचितमतके सर्वसिद्धान्तवादे

अर्थे जातित्वधर्मे विहरणविषये सन्ति सर्वे स्वतन्त्राः

तात ! जानीहि सत्यं जनधनसमतां राजनीतिप्रथायाम् ॥ १२॥

शुक्रराज: - मातः ! शङ्कां निवारय । रक्तविन्दुना स्वदेशतिलकं विलिख्य त्वदीयविशालललाट पटले विस्तारयामि । नेपाले विजयपताकां पताकाग्रभागे शुक्रराजस्य शुभकामना हसिष्यति । (चरणे निपतति)

नेपालमाता: - (आलिङ्ग्य) त्वदीयचमत्कारं पश्यामि । यदा नेपालवासिनो हसन्ति तदैव त्वया सह सानन्दं हसामः । अधुना तपस्यार्थं हिमवत्खण्डे निवसामि । (निर्गच्छति सविषादं प्रविशति रत्न माया)

रत्नमाया: - पुत्र ! किमर्थं राणाविद्रोहं कृत्वा शरीरं विगलितं करोषि ? प्रथमतः शरीरस्य संरक्षणं कुरु, जीवनसारं न विस्मर । अलं सुधारं विना देशसुधारो नैव भविष्यति किमर्थं खेदयसे ?

शुक्रराज: - मातः ! क्षमां कुरु नेपालस्य दुर्व्यवस्थां दृष्ट्वा देशमातुर्विलापं श्रुत्वा राणा शासनस्यात्याचारञ्च दृष्ट्वा नाहं सानन्दं बुभुक्षामि । यदा-

सोत्कण्ठां महतीं बभूक्षितव्यथामुन्मूल्य नेपालिनाम्
 स्वस्थोऽहं निवसामि रोगविकलान् दृष्ट्वा हि सर्वाञ्जनान् ।
 ऐश्वर्ये प्रभवामि देशसुभगे संपत्तिं युक्तोऽस्म्यहम्
 व्यर्थं देशनिमग्नभावमधिकं जानासि किं पृच्छसि ? ॥१३॥

रत्नमाया: - शोकाकुलां मां पश्य

शुक्रराज: - मातः ! समाश्वसिहि त्वदीयं हृदयभारं देशमातुः सेवां कृत्वा
 पूरयामि मानवधर्मं स्मृत्वा स्वकीयरक्तधारां नेपाल मातुश्चरणे
 दास्यामि । नेपाल मातुर्विरहं शमयित्वा तव चरणे निपतिष्यामि ।

रत्नमाया: - मम विरहं विस्मृत्य नेपालमातुर्विरहं शमयसि ?

शुक्रराज: - (सहर्षम्) जन्ममातुरपेक्षया देशमातुः कर्तव्यो महत्तरः । तत्र
 यावन्मयि कर्तव्यपरायणता विद्यते तावदेव
 नेपालमातुर्नेपालवासिषु विद्यते यथाहं मदीय सुखेन
 हसामि तथैव नेपालवासिनां पुत्राणां वैभवेन नेपालमाता हसिष्यति
 शुभाशिषं देहि । (पादौ चालयति)

रत्नमाया: - (सविष्मयम्) पुत्र ! कुत्र गच्छसि ?

शुक्रराज: - अद्यैव, भारतयात्रां करोमि, गांधिसुभाषादीनां संमतं समानीय
 क्रान्तिसन्देशं विस्तारयामि (प्रणम्य निर्गच्छति) पटाक्षेपः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति सातिकम्पया प्रेमिका धवलिका च) .

- प्रेमिकाः -** पश्य पश्य नेपाल मातः ! शोषका चुष्यन्ति नेपालम् .
नेपालस्य क्रान्तिज्वाला वीरतायाः शक्तिः ।
भूयादस्मिन् हिन्दुराज्ये राज्यराजभक्तिः ॥
सुधारस्य भ्रमभावो भाषणेषु जालम्
निःसारय नेपालस्य भूत-महाकालम् ॥१॥ पश्य पश्य
- धवलिकाः -** प्रेमिके ! किमर्थं महाराजस्य निष्कण्टकं राज्यं निन्दनीयं
वर्णयसि ।
- प्रेमिकाः -** (ससंभ्रमम्) नेयं निन्दा महाराजस्य । शोषकस्यैव निन्दा यथा-
दुष्टा ये मशकाः स्मरामि मनसा रक्तं पिवेयुः स्वयम्
श्रीसंपत्तिविहारकाः कुगतितः कर्तव्यविस्मारकाः ॥
दुष्कृत्यान्सकलान् विमोहचपलाञ्चाज्ञापरान्सेवकान्
दृष्ट्वा क्रोधसमाहितेन मनसा मन्ये महापातकाः ॥२॥
- धवलिकाः -** सत्यमेव शुक्रराजसदृशा नेतारः सर्वेऽपि पातकाः महाराजस्यादेशं
विना विद्रोहं विस्तारयन्ति यदा शुक्रराजो नेपाले
प्रविशति तदैव विद्रोहोऽपि प्रविशति ।
- प्रेमिकाः -** (जिह्वां निस्सार्य) कुत्रगतः शुक्रराजः ?
- धवलिकाः -** राणाशासनस्य भस्मीकरणाय नेपालस्य व्यवस्थायाः
समुत्थापनाय च भारतयात्रां करिष्यति
गान्धिसुभाषजवाहरलालादीनां मतं समादाय
विश्वेश्वरादिमहापुरुषाणाञ्च सन्देशं गृहित्वा प्रविशति
शुक्रराजः । (सोद्वेगं हसति)
- प्रेमिकाः -** सिंहो गर्जति यत्र भाग्यरचितः संरक्षयेत्काननम्
कुर्याच्चित्रविचित्र-कौतुककलां संत्रासयेत् वानरान् ।
राणाशासनमाकरोति सबलं सिंहस्य तां गर्जनाम्
निर्बुद्धा नरजम्बुकाश्च परितः संत्रासयन्तिच्छलान् ॥३॥
- धवलिकाः -** (हस्तसंकेतं कृत्वा) साधु साधु सत्यमेव जम्बुकोऽयं शुक्रराजः ।
सामर्थ्यं बलपौरुषञ्च सफलं कुर्वन्ति ते मानवाः ।

संलापे परराष्ट्रगौरवकथां गायन्ति ते कातराः
नेपालीयमहत्त्वसारमखिलं निःसारतां कुर्वतो
राष्ट्रे विप्लवकारिणोऽधमनरा निर्यान्ति चेच्छासने ॥४॥

प्रेमिकाः - नहि नहि मिथ्यावादिनि ! मूर्खस्य परिभाषां शृणु :-
सिंहो गर्जति कानने प्रतिदिनं स्थायी भवेदासनम्
निर्गच्छन्ति चला महत्त्वमलिना मूर्खास्तथा जल्पकाः ।
हुंकारं विहरन्ति दूर-भवने शीर्षस्थराणावृताः
बुद्ध्या कम्पितव्याकुला भयचला सत्यं हि ते जम्बुकाः ॥५॥
वीराः स्वदशे महत्त्वं दर्शयन्ति कातराः परदेशमाहूयन्ते ।
(परिक्रम्य गच्छतः)

(ततः प्रविशति खड्गहस्तो युद्धसमशेरो मोहनश्च)
युद्धसमशेरः - कोऽयं गायकः (परिक्रम्य) भ्रमात्मकं मनः सञ्चालयति गीतं
नेपालस्य कण्ठकं शुक्रराजं निस्सार्य मम हृदयं सदैव
प्रफुल्लायते यथा—
हसामि नेपालविशालमन्दिरे करोमि नेपालसमस्तसुन्दरम् ।
नमामि मातुश्चरणे शुभेच्छया हरामि नेपालविनाशकारिणः ॥६॥
(ततः प्रविशति भीषणमूर्तिका नेपालमाता)
(सर्वे ससंभ्रान्ता नमन्ति)

नेपालमाताः - नाहं दास्यामि चरणौ दर्शनाय त्वमेव हस । अहन्तु
यावत्नेपालवासिनो रुदन्ति तावदेव रोदिष्यामि !
(चरणौ दूरमपसारयति)
“पश्यामि नेपालजनान् विमूढान् सन्त्यत्र दाशाः पर-सर्वहाराः
भवन्ति मूर्खाः सुधियो महाजनाः कथं भवेन्मे हृदयं
सुशीतलम् ॥७॥

मोहनशमसेरः - मातः ! सत्यमेव तव हृदयं सान्त्वयामः । यदा नेपालस्य
राणाशासनमपसरति तदैव नेपालस्य सौभाग्यमपि
ध्रुवमेवापसरति ।
नेपाले नरपालमेव मनसा ध्यायन्ति नेपालिनः ।
वीराः शासनमाचरन्ति प्रमुखा निःसारयन्त्यापदः ॥
सौभाग्यं रचयन्ति वीरपुरुषा ऐश्वर्यमानीयते
नेपालं हसयन्ति सुन्दरतया मातस्त्वदीये गृहे ॥८॥

नेपालमाता: - (सोद्वेगम्) खड्गधारया सञ्चालितं राज्यमचिरेण विनश्यति सर्वत्राधुना प्रजातन्त्रीयशासनमेव दृश्यते । सामंज्यशालिन आङ्गलस्याक्रमेण भारतवासिनोऽपि नैव स्वतन्त्राः । यदा भारतदेशे प्रजातन्त्रं समागमिष्यति तदा नेपालेऽपि प्रजातन्त्रं समागमिष्यति । अतः शीघ्रमेव प्रजातन्त्रस्य घोषणां कुरु ।
यथा-

यावज्जनप्रतिनिधिर्न करोति राज्यम्
तावन्न देशे सुखमेष्यति मानवानाम् ।
राज्यं हितार्थरचितं हि प्रजाबलेन
सत्यं वदन्ति विवुधा जनतन्त्रवादम् ॥९॥

मोहनशमसेर: - मातः ! नहि नहि 'नश्यन्ति बहुनायकाः' ।

नेपालमाता: - प्रजातन्त्रं देशे नयनपटले स्थापय पुरा
कुरु प्रश्नं पश्चात्तनय ! नयते स्वात्मनिलयम्
त्वदीयाङ्गे तातः ! क्षणमपि न तिष्ठामि मनसा
त्वदीयोऽयं भावो हृदयपटले तिष्ठतु सदा ॥१०॥

युद्धशमसेर: - (सोत्साहं परिक्रम्य) मातः ! किमर्थं न तिष्ठसि ?

(विचार्य) साधु, साधु सर्वत्र मातुरङ्गे पुत्रा निवसन्ति
पुत्रस्याङ्गे माता न वसति सत्यमेव ।

माता पुत्रं वहति सततं यातनां विस्मरन्ती,
शीले धर्मे विहरति सदा पुत्रमाह्लादयन्ती ।

मातुर्भारो निरसति सुतो जीवनावसाने

स्कन्धे देहं वहति निलयाद् गन्तुकामः श्मशाने ॥ ११॥

(प्रणम्य) जन्ममातुर्भारो जीवनावसाने शुश्रूषया तथा

संस्कारक्रियया च दूरमपसरति । देशमातुर्भारो
मदीयजीवनावसानेऽपि नापसरति ।

मोहनशमशेर: - (विहस्य) वाढम् ! नेपालमातुर्देहावसानं कदापि न भविष्यति ।

नेपालमाता: - मां संतोषयसि चेन्नेपालवासिनां हृदयवेदनां निरस्य सर्वे सुखिनः
कुरु-

आत्मस्वार्थं विहाय प्रबलचतुरतां दर्शयन्ति स्वदेशे

देहं पेयं जनानां जनहितविषये संस्मरन्ति प्रयागे

दृष्ट्वा देशं निमग्नं दहति च हृदयं भावनायां जनानाम्

तेषां श्रद्धां करोमि ज्वलयति मनसि देशप्रीतिप्रकाशः ॥१२॥

युद्धशमशेरः — मातः ! अस्माकं भावनायां सदैव नेपालवासिनां कल्याणमेव वासयति त्वदीय हृदयचक्षुषा मदीय-देशसुधारं पश्य । हृदयस्य शान्तिर्न भविष्यति चेत् त्वदीयचरणपङ्कजे शरीरबलिदानमपि करोमि (पादौ नमति)

नेपालमाताः — (सहर्षम्) तात ! त्वदीयदेशसुधारं नैव विस्मरामि । नेपालस्य भीषणभूकम्पेऽपि कम्पितहृदयः शान्तिमकार्षिः । सर्वेषां भवननिर्माणसहायतां कृत्वा कृतकार्योऽसि । नवीनरथ्यायां कृतकार्यं द्रष्ट्वा सर्वे प्रशंसन्ति । किन्तु नाहं ।

युद्धशमशेरः — निर्गतभावनां किमर्थं विलीनां करोषि ? विस्तारय तव सद्भावनाम् ।

नेपालमाताः — भारतभ्रमणार्थिनं शुक्रराजं शीघ्रमेव समाह्वय । शुक्रराजं विना मम हृदयं सदैव धडधडायते (रुदति) ।

मोहनशमशेरः — शुक्रराजमाहूय नैव शान्तिर्भविष्यति । प्रजातन्त्रे नेपालोन्नतिर्नैव भविष्यति ।

नेपालमाताः — (कर्णौ पिधाय) सत्यं विपरीतं कथितं त्वया । नाहं सहिष्ये राणाशासनस्यात्याचारम् । प्राणावसानेऽपि न विस्मरामि शुक्रराजम् ।

मोहनशमशेरः — (सक्रोधम्) रे ! पापिनि कलङ्के ! पक्षपातिव्यवस्थां समादाय नेपालवासिनो भस्मसात्करिष्यसि ? त्वादृशीं पापिनीं विनाश्य पृथुरिव नेपालयात्रां करिष्यामि ।

युद्धशमशेरः — शान्तं पापम् !! (मोहन निःसार्य) मम सन्निधौ नेपालमातुरपमानं न कुरु ।

नेपालमाताः — (सरोषम्) अत्याचारिराणावंशस्य यदुवंशस्य दशा भविष्यति । नाहं वसामि तव शासनक्रूरजाले, राणाकुलस्य, विकरालविषं विसह्य गच्छामि पर्वतविशालहिमालभागे विस्तारयामि नयपालसुगन्धवेशम् ॥१३॥

(सवेगं निष्क्रमति)

(सर्वे निष्क्रान्ताः)

तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विकृतवेषधारिणी विजया नीरा च)

- नीरा: - (माधुर्येण गायति)
जयति शुक्र ! ते देशः सुन्दरो भवति मिष्टमेतद् गीतसौरभम्
चपलचक्षुषा पश्य सर्वतः विगतशासनाद् वीर ! निःसर ॥१॥
- विजया: - नीरे ! कस्य गीतं गायसि ? तव संगीतध्वनिना गुञ्जितहृदयो
गुदगुदायते । शुक्रस्य किं प्रयोजनं सुन्दरं पुरुषमाहूय ।
- नीरा: - (विहस्य) इदं गीतं महिलापर्वणि गीयते नेपाले । भाद्रस्य
तृतीयायां हरितालिकापर्वणि ।
- विजया: - त्वं जानासि ? अधुना शुक्रराजः कुत्र वर्तते ?
- नीरा: - शुक्रराजोऽधुना भारतयात्रां कुर्वन् अस्ति । या दशा भारतस्य
विद्यते तादृशैव नेपालस्यापि
- नेपालमाता: - (नेपथ्ये गायति)
नेपालस्य मानं नेपालस्य ध्यानं नेपालस्य व्याख्यानं
स्वदेशमायां नेपालच्छायां न त्यज नेपालिनः ! ॥२॥
- विजया: - कस्येयं गीतिः ? (विचार्य) सत्यमेव नेपाल मातुः -
मेघाच्छन्नं किरणमधुरं लुप्यते चन्द्रबिम्बात् ।
नेपालेऽस्मिन्जनबलपथे नास्ति संपूर्णशक्तिः ॥
राणोत्पन्ना विदधति भयं शासने हि प्रमत्ताः
नूनं न्यायं न भवति शृणु प्रोज्झते शुक्रराजे ॥३॥
- नीरा: - सत्यमेव शुक्रराजं विना नेपाल नेतृत्वं निर्गच्छति ।
- विजया: - आत्मज्योतिर्नराणां न भवति हृदयेनैव चात्मीयज्ञानम् ।
शिक्षा-दीक्षा-विहीना नरपशुसमतां यान्ति राज्ये स्वकीये ॥
मूर्खानां मूर्खमध्ये प्रहरति लगुडं शोषकः शोषणाय,
त्याज्यं नेपालराष्ट्रं शठबलविभवे नैव स्थेयं स्मरामि ॥४॥
- नीरा: - त्याज्यं नहि स्थेयमेव । आङ्गलदेशीया यदा निस्सरन्ति तदैव
नेपालवासिनोऽपि स्वतन्त्रता प्राप्स्यन्ति ।
- शुक्रराजः - (नेपथ्ये)
वीरा धीराः पुरोगा रणनिपुणजनाः सन्ति नेपालराष्ट्रे
रक्षां कुर्वन्ति देशं विजयमपि रणे दर्शयन्ति प्रवीराः ।
जैत्रा नेपालिनस्ते रुधिरधमनिभिः किं न कुर्वन्ति राज्ये
शीघ्रं निर्यान्ति राणा-परिजनविभवाच्छासनाच्चात्र मुक्तिः ॥५॥

- विजयाः** - (साश्चर्यम्) कुतः समायातः शुक्रराजः ? नीरे ! आगच्छ स्वागतार्थं गच्छावः । (उभये निष्काम्यतः)
(समागच्छति शुक्रराजः)
- शुक्रराजः** - कृत्वा नेपालराज्यं सुरपुरनगरी कारयित्वा बलेन ,
अस्तं नेष्यामि शूत्रनसुरगणपतीन्देशसौभाग्यहारान् ।
आत्मज्वालां मदीयां ज्वलयति हृदये देशभक्तिस्वभावः ,
प्राणैः संतृप्य देशं समुचितरचनां दर्शयामि स्वकीयाम् ॥६॥
(गान्धिसुभाषौ प्रविशतः)
- गान्धीः** - शुक्रराज ! त्वदीयाभिप्रायं श्रुत्वा मम हृदयं हर्षोद्वेगेन प्रफुल्लति ।
सफला नेपालमाता त्वादृशां प्रादुर्भावेन । किन्तु एतादृशं वीरभावं
समादाय नेपालवासिनो नातिविनाशय ।
- सुभाषः** - क्रान्तिं विना शान्तिः कदापि नैव विचारणीया । यथा-
वक्रास्यं कारयित्वा ग्रहणरविच्छटां दर्शयित्वा प्रकाशे
हृत्वा दुष्टविषाणं भुजगविषकणं शासनं तन्निरस्य ॥
कृत्वा नेपालक्रान्तिं हृदयबलप्रभां शीघ्रमुत्पादयित्वा
राणावंशीयबाधां विहरति जनता शक्तिमादाय देहे ॥७॥
- गान्धीः** - शान्तिः शान्तिः ! (विचार्य) धर्मराजस्य वीरता समादरणीया
नैव दुर्योधनादीनाम् हिंसावादिसिद्धान्तं सम्मानये, आत्मत्यागेन
सुव्यवस्था कर्तव्या नैव परहिंसाकरणेन
- शुक्रराजः** - क्रान्तिं विना शान्तिर्नागमिष्यति नेपालस्य भाग्यविधातुरत्याचारि-
राणावंशस्य विनाशाय नेपाले क्रान्तिज्वाला ज्वलिष्यति क्रूरशासनं
भस्मीकृत्य नेपालमातरं हासयामि ।
- गान्धीः** - (सशान्तम्) क्रान्तिज्वालाशमनाय शान्तिरेव समर्था यथा भीषणं
दावानलं जलवर्षणेनैव शमयिष्यति नाग्निज्वालाया । यथा-
“न तं मन्ये वीरं ज्वलयति रणे क्रान्तिज्वलनम्
नचासौ जिष्णुः स्यात्समरविजयं नेष्यति बलात्”
न सोऽयं जैत्रो वा जयमभिलषेत् खड्गचपलात्
स्मरामि श्रेष्ठोऽसौ बहति नयतां शान्तिसरलात् ॥८॥
- शुक्रराजः** - महात्मन् ! त्वदीयया विचारधारया सफलं नैव भविष्यति ।
- गान्धिः** - नेपालादपि भारतस्य व्यवस्था दयनीया वर्तते यथा
राणावंशीयजाता मशकनयपरा शोषयन्ति स्वदेशम्
नेपालं शोषयित्वा सुजडितभवनं कारयन्ति स्वकीयम्
हिन्दुस्थानेऽस्मदीये प्रविशति सहसा गौरवर्णाङ्गलीयः
नेपालाद् भारतेऽस्मिन् द्विगुणितविरहं दृश्यते राजनीत्याम् ॥९॥
- सुभाषः** - (विहस्य) सत्यमेव नेपाले नेपालीयाजम्बुकाः शोषयन्ति भारते
विदेशीया जम्बुकाः शोषयन्ति ।

- शुक्रराजः - शोषणव्यवस्थां कदापि न प्रशंसनीया स्वदेशे परदेशे च
यदि तादृशीं व्यवस्थां समानयन्ति चेत् सर्वे मानवा दानवायन्ते
शोषकधनिकवर्गाणां विलाससाधने नेपालराज्यं गमिष्यति ।
- गान्धीः - तात ! शान्तिं कुरु । नेपालस्य धनं नेपालस्य सौभाग्यं
नेपालसदनानि च तत्रैव स्थास्यन्ति । यदा प्रजातन्त्रशासनं
समागमिष्यति, तदैव स्वकीयकार्यसाधने नियोजयिष्यन्ति
- शुक्रराजः - (सोद्वेगम्)
नेपालेऽस्मिन् भवति च कदा शासने शान्तिधारा
अत्याचारं रचयति सदा विस्मयं नैव मन्ये
राणावंशे विहसति यदा शासनं शोषणाय
तावत्कालं वहति नयने नागरिकाश्रुधारा ॥१०॥
- गान्धीः - तात ! क्रान्तिसमये सर्वत्र विलोकनीयम्, राणावंशस्य
क्रोधज्वालायां नेपालस्यो न्तिकारिणो नैव हवनीयाः
- सुभाषः - (ससंभ्रमम्) तर्हि राणाशासनं सदैव पूजनीयम् ।
- गान्धीः - नहि नहि शान्तिमार्गेण समाक्रमणीयम् । ते बलस्याभिमानं
कुर्वन्ति । वयं बुद्ध्या अभिमानं कुर्मः ।
- शुक्रराजः - महात्मन् ! ब्रूहि नेपालसुधारार्थं किं कर्तव्यम् ?
- गान्धीः - शान्तिमार्गेण, उद्योगसाधनेन, तथाऽनशनक्रियया च ।
- शुक्रराजः - अनशनेन तादृशमनात्मनां राणावंश्यानां प्रतिकारः ?
- सुभाषः - (साश्चर्यम्) अनशनक्रियया नैव शान्तिरायाति । अस्माकं
जीवनसमर्पणेन नैव करुणायते रोदनचित्तकारेण नैव दास्यति गुडं
वणिजः । यथा
मूर्खा नैव द्रवन्ति, सज्जनपदे न स्थापयन्ति पदम्,
दुःखं नैव स्मरन्ति ध्यानपटले भीष्मप्रतिज्ञायताम् ।
कर्तव्यं नहि चान्ददेशविभवे कृत्वाऽननं कातरम्
मार्जारस्तपसा न खादति यथा सत्याग्रहान्मूषकान् ॥११॥
- गान्धीः - (विहस्य) सर्वानपि नेपालीयवीरान्मूषकोपमां ददासि ?
- शुक्रराजः - नहि नहि सत्यमुदाहरणमेव सर्वे सिंहरूपाः नेपालिनः ।
- गान्धीः - (सशान्तिम्) वत्स ! तर्हि श्री ५ महाराजाधिराजस्य सन्निधौ गत्वा
देशविकाशार्थं संमतिं कुरु । सत्यमेव । त्रिभुवनस्य सत्याग्रहेण
शीघ्रं प्रजातन्त्रं संभविष्यति राजभक्ता नेपालिनः सत्यमेव
त्रिभुवनस्य सहायतां कुर्वन्ति करिष्यन्ति वा ।
- शुक्रराजः - अद्यैव नेपालयात्रां करोमि, प्रजातन्त्रं घोषयित्वा त्वदीयसदाशषं
साकारं करिष्यामि (प्रणम्य निःसरति)
(सर्वे निष्क्रान्ताः)

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति चन्द्रकान्ता सत्यकान्ता च)

- चन्द्रकान्ताः** - अद्यापि नागच्छति भ्राता । किमर्थं मम हृदयं कम्पते राणावंशस्य पञ्जरे किं निमग्नः ?
- सत्यकान्ताः** - (कर्णौ पिधाय) एतदमंगलवचनं न श्रावय न तर्कय दूषितभावनां दूरीकुरु ।
- चन्द्रकान्ताः** - लिखितसमयातिक्रान्तेन विरहवेदना जायते हत्याकारिणः पृष्ठपोषकाः सदैव विहरन्ते ।
- सत्यकान्ताः** - कार्यवशात्समयोऽतिक्रान्तः पुनः राजनीतौ महत्त्वपूर्णा घटना प्रतिदिनमुत्पद्यते अतएव विलम्बितं किमु ?
(ततः सालङ्कारा प्रसन्ना मनेका प्रविशति)
- मेनकाः** - अद्य तु श्रीपशुपतिनाथयात्रा वर्तते दर्शनार्थं गच्छामि प्रातः स्वप्नदर्शनं सूचयति शीघ्रमेव भ्राता समागमिष्यति । कश्चित् नरः (नेपथ्ये)
भाग्यं समेष्यति यदा रविचन्द्रग्रन्थे
सौभाग्यमाप्स्यति तदा परलोकपासे
भर्तारमेष्यति पुनर्जननाऽवसाने
मानं ललाटगगने विधवासमाजे ॥१॥
- मेनकाः** - (अश्रूणि विमुच्य) हा ! प्राणनाथ ! हृदयदासीं परित्यज्य कुत्र गतः।
प्रियप्राण शशि प्रभा तव कथमस्मिन् गगने विलीयसे ॥
न सहामि प्रभो ! तवेदृशं विरहं शोकसमुद्रमर्मदम् ॥२॥
- चन्द्रकान्ताः** - (सधैर्यम्) सत्यमेव भ्राता जीवितोऽस्ति अस्मान् त्रासयन्ति राणानुचराः
पृष्ठपोषकाः (रुदति)
(ततः प्रविशतः माधवराजो रत्नमाया च)
- माधवराजः** - किमर्थं रुदति वधूः ?
- सत्यकान्ताः** - अधुनास्माकं हृदयविदारकवचनविषं भावयति कश्चित् राणापरिचरः ।
- माधवराजः** - (सक्रोधम्) कोऽयं नराधमः ।
(ततः प्रविशति कश्चित् पुरुषः)
- पुरुषः** - महाशय ! किमर्थं रौद्रज्वालां निष्कासयसि ? सत्यमेव शुक्रराजो मृतः ।

- कर्णराजः -** (सधैर्यम्) कस्मिन् स्थाने केन हतः शुक्रराजः ?
- पुरुषः -** वीरगञ्जसमीपे नेपालसर्वकारस्य प्रधानसेनापतिना खड्गेनैव निपातितं शुक्रराजस्य मस्तकम् ।
- मेनकाः -** अश्रूणि विमुच्य)
 त्यक्त्वा सर्वाङ्गशोभां विचलति हृदयाद् देहसौभाग्यहारः
 सालाङ्गरां नवोढां पतिमृतविधवां कारयित्वा बलेन ।
 कृत्वा दुष्कृत्यदाहं हसति विधिरहो ! वज्रवाणं प्रयोज्य
 नाहं जीवामि लोके पतिविरहव्यथां भावनायां विलप्य ॥३॥
 (वेगेनोरसि ताडयित्वा) मदीयालङ्कारस्य किं प्रयोजनम् ?
- माधवराजः -** “प्राणिनो हि ध्रुवं मृत्युः” शान्तिं कुरुः संसार यात्रेयं सर्वे नरा
 जायन्ते म्रियन्ते च तथापि शुक्रराजः कदापि न मरिष्यति ।
 नेपालस्याखिलजनहिते न्यायकर्तव्यमार्गे
 देहं त्यक्त्वा सुरपुरीगतिं प्राप्य तिष्ठन्ति वीराः ॥
 तेषां मृत्युर्न भवति कदा जीवनस्यावसाने
 नाम्ना कीर्तिः प्रचलति सदा कल्पवासी नरोऽयम् ॥४॥
 (ततः प्रविशति विकृतवेषधारी शुक्रराजः)
- शुक्रराजः -** (सधाष्टर्यम्) पितः ! नेपालस्योन्नतिं विना न मरिष्यति
 शुक्रराजः । यथा—
 नीत्वा नेपालराष्ट्रं रिपुजनविभवे न्यायहीनं विधाय
 कृत्वा नेपालमातुर्नयनसलिलतां नेत्रमाच्छादयित्वा
 सर्वान्नेपालपुत्रान् विरहपरशुना छेदयित्वा शिरांसि
 नाहं मर्तास्मि शीघ्रं पशुरिव सहसा शासने दानवानाम् ॥५॥
 (पितरौ नमति सर्वे ससंभ्रान्ताः मेनकामवलोक्य) किमर्थं
 विलपसि ?
- मेनकाः -** (साश्चर्यम्) प्राणधन ! पश्चिमोदितसूर्य ! किं गगनं पतति
 भूमौ ? किं पाषाणभूमौ कमलं हसति ? अस्या मन्दभाग्यायाः
 पुनर्जीवनमिव हृदयं प्रफुल्लायते ।
- शुक्रराजः -** प्राणप्रिये ! सौभाग्यालङ्कारान् किमर्थं निःसारयसि ?
 देवाङ्गनासौन्दर्येण सन्तोषय ।
 पत्युर्देहावसाने नयनजलयुतां मौक्तिकां हारमालाम्
 कृत्वा शून्यं ललाटं गगनमिव सदा कारयित्वा बलेन ॥
 दृष्ट्वा वैधव्यलीलां रिपुयुवतिव्यथां शीघ्रमुत्पादयित्वा
 देहं दास्यामि रामे ! प्रियशशिवदने ! शोकज्वालां हरामि ॥६॥
- रत्नमायाः -** (सस्मितम्) तात ! कुत्रास्ति रिपुः ?
- शुक्रराजः -** सर्वेऽपि मम रिपवः सन्ति । राणाशासनानुचराः पाषाणमूर्त्ययः ।
- रत्नमायाः -** सर्वेऽपि राणानुचराः । कथं स्वतन्त्रता समागमिष्यति ?

आत्मज्योतिर्नराणां न भवति सहसा शासकानां भयेन
नेतारस्ते स्वदेशान् विचलितमनसा सन्ति राष्ट्रेऽन्यकीये ।
आत्मज्वालां विहाय प्रविशति हृदये घातकः कालकूटः
नेपालस्यावकाशो विकसति न कदा शोषकाणां विलासे ॥७॥

चन्द्रकान्ता :- (गायति)

समस्त-राष्ट्रमण्डलं विधाय भव्य-सुन्दरम् ।

विनाश्य देशघातकं नमामि देशमातरम्

करोमि देशहासनं विधाय योग्यभाषणम्

करोमि मातृपालनं निहन्मि देशकण्टकम् ॥८॥

नमामि पञ्चशायकं गिरीन्द्रभव्यकुण्डलम्

ज्वलामि देशविप्लवे भ्रमामि राज्यपालने

विधाय शत्रुमस्तकं विनोदभव्यकन्दुकम्

स्वदेशवीरज्वालाया जुहोमि पट्टपावके ॥९॥

कर्णराजः - (मुखमाच्छाद्य) एतादृशं गीतं न प्रकाशय देवासुरसंवादे
समुत्पन्नायाः कालिकाया भीषणज्वालां न निष्काशय ।

दृष्ट्वा नारीविनाशं विचलति हृदये देशभक्तिप्रकाशः

कृत्वा नारीसुधारं जनहितविषये जीवनं हन्मि भ्रातः !

नारीकर्तव्यजातं सफलफलतया दर्शयामि सहर्षम्

कृत्वा नेपालराज्यं विकशितसफलं देशभारं निहन्मि ॥१०॥

शुक्रराजः - एतादृशीं सांप्रदायिकभावनां न स्थापय सुधारार्थं नरनार्यो नैव
विभेदः । पारस्परिक- विद्वेषभावनया देशोन्नतिर्विनश्यति ।

चन्द्रकान्ताः - (सस्मितम्) नारीसुधारार्थं नार्या आवश्यकता वर्तते ।

नैवं गमिष्यति सुधारमनात्मज्ञाने

नैवं हसिष्यति सरः कमलं विना च

नेपालराज्यसुभगे महिलाविकाशः

प्रत्याग्रहीष्यति सदा जननी-प्रकाशे ॥११॥

माधवराजः - चन्द्रकान्ता सत्यमेव वदति महिलावर्गस्य सुधारार्थं महिलावर्गस्य
आवश्यकता वर्तते ।

कर्णराजः - भ्रातः ! अधुना भारतस्य का दशा वर्तते ?

शुक्रराजः - भारतस्यातीवदयनीयदशा वर्तते परभाग्यस्य लोलुपा आङ्गलीया
भारतसौभाग्यं छिन्दन्ति समुन्नतिसाधनेन नर्तयन्ति
भारतवासिनः । साम्राज्यशासनं सञ्चालयन्ति आङ्गलीयाः यथा-

गान्धी शान्तिं कथयति सदा क्रान्तिकारी सुभाषः,
नीरा क्रान्तिं ज्वलयति सदा मर्मवेत्ता वसन्तः ॥
धैर्यं शौर्यं वहति च मधुरो नेहरुपण्डितोऽसौ
आशां कुर्वन्ति सर्वे विकसितमनसा शीघ्रस्वातन्त्र्यमेति ॥१२॥

माधवराजः - तात ! सत्यमेव भारतसमं नेपालमपि समाक्रमिष्यति स्वतन्त्रता
प्रजातन्त्रता च ।

शुक्रराजः - नाहं सहामि हृदये कुटिलं प्रवृत्तम्
नाहं वसामि पशुराजमुखे तदीये
देशं निरस्य सहसा न करोमि कार्यम्
राणाकुलस्य निधने प्रभवामि कालः ॥१३॥

माधवराजः - (सशान्तम्) भयङ्करशब्दं मा कुरु ।

शुक्रराजः - (सवेगम्) नाहं विभेमि भौतिकजीवनस्याधारेण
स्वकीयस्वतन्त्रतामकाल-जर्जरित- राणावंशे कालरूपेण
विनाशयामि को मां निरोधयति ?

(ततः प्रविशति गुप्तचरः)

गुप्तचरः - अहं निरोधयामि एतादृशां राजद्रोहिणां विनाशार्थं कालरूपोऽहं
विचरामि ।

शुक्रराजः - नाहं राजद्रोही किन्त्वहं देशनरेशसेवायां देहमपि पातयामि ।
राणाशासनस्यैव विरोधी ।
राणाशासनमेव दोषनिलयं मन्ये महापातकम्
जिह्वायामवतिष्ठते कलविषो देहो भवेन्निर्मलम्
वाणीवाणमुखेन जीवनलयङ्गुर्वन्ति ये पापिनः
तेषामस्मि विरोधिपक्षहतको राणाकुलं न स्मर ॥१४॥

गुप्तचरः - कारागारे भविष्यति तव न्यायान्यायविचारः ।
(सर्वे निष्क्रान्ताः)

पञ्चमोऽङ्कः

(ततः प्रविशति माधवराजो युद्धसमशेरश्च)

- युद्धसमशेरः** — माधवराज ! किमर्थं पुत्रं शरत्कालमहिषमिव त्यजसि ?
सिंहरूपराणावंशस्य प्रकोपं वर्धयसि ?
- माधवराजः** — (अञ्जलिं बध्वा) नाहं पुत्रस्योत्तरदायी नेपालस्य दुर्व्यवस्थया
निःसारणाय प्रचण्डरूपः सूर्यः कदापि नास्तं गमिष्यति, शुक्रराज
एव नेपालस्य सूर्यः ।
- युद्धसमशेरः** — (जिह्वां निःसार्य) किं नेपालस्य दुर्व्यवस्था वर्तते ?
- माधवराजः** — सत्यमेव सर्वेऽपि पापाचारिणः सन्ति
नेपालेऽस्मिन्नराणां समुदयपटले कान्तिज्योतिर्मलीना
जाताभूताः प्रजल्पा प्रवचनचटुला देशसेवाविहीनाः
सर्वे कुर्वन्ति पापं कलुषितहृदया घ्नन्ति दीनं कृशाङ्गम्
आशां कुर्वन्ति सर्वे परधनविषये जालमुत्पादयन्ति ॥१॥
- युद्धसमशेरः** — (सशान्तम्) नहि नहि सर्वे कार्यतत्पराः सन्ति ।
शौर्यं धैर्यमहत्त्वं रणनिपुणबलं दर्शयन्ति स्वकीयम्
जैत्रा वीराश्च धीराः समरविजयिनः सन्ति सामर्थ्ययुक्ताः
विश्वं जेष्यन्ति सर्वे विपुलबलधरा एकताया बलेन
मिथ्यावादिप्रचारो विफलमिव भवेत्सत्यतायाः प्रयोगात् ॥२॥
- माधवराजः** — देव ! किमर्थमेकता शब्दस्य प्रयोगं करोषि ? यावत्प्रजातन्त्रं न
भविष्यति तावन्नेपालस्य एकताशब्दो बहिरेव वर्तते यदा
नेपालस्य नेतारो राज्यभारं वहन्ति तदैव एकताबलम् ।
- युद्धसमशेरः** — नेपाले प्रजातन्त्रं नोपयुक्तम् । अतः सदैव प्रचुरबलशालिना
शासनभारः पूज्यते ।
- माधवराजः** — देशाचारमपि परिवर्तयन्ति नेतारः । समाजस्य रुचिं विलोक्य
देशविकाशार्थं राज्य- व्यवस्था समादरणीया नैव पूज्यते
स्वेच्छाचारः ।
- युद्धसमशेरः** — देशसुधारार्थं सदैवैकतन्त्रीयशासनं ग्राह्यमेव यथा गृहस्थाः
परिवारजना वृद्धपित्रे वा योग्यपुरुषाय गृहभारं समर्पयन्ति तथैव
देशभारोऽपि शक्तिशालिनां हस्ते समर्पणीयः ।
- माधवराजः** — (विहस्य) युक्तमेव कथितं भवता मत्स्यन्यायेन
समानाधिकारित्वात् राष्ट्रविप्लवमुत्पादयन्ति ।
स्वतन्त्रता भावमुदेति राष्ट्रे
विनाश्य देशं नहि त्यज्यते क्वचित् ।

भविष्यति प्रोज्ज्वलमेव एकता ।

न राष्ट्रयोग्यं परतन्त्रपञ्जरे ॥४॥

युद्धसमशेरः — स्वेच्छाचारो न भवति कदा मानवानां विकासे
सर्वे स्वेच्छां विदधति यदा नैव युक्ता व्यवस्था
देशे राष्ट्रे सफलसदने नैव शान्तिः कदापि
स्थाप्यं राज्यं सुखसुविधया सर्वसौन्दर्यश्रेष्ठम् ॥५॥

माधवराजः — प्रभो ! परतन्त्रपाशया नेपालस्योन्नतिः कदापि न भविष्यति अतः
शीघ्रमवे त्वदीय भाग्योदये प्रजातन्त्रस्य घोषणां कुरु । नेतारोऽपि
मुक्ता भवन्तु नेपालराज्यमपि सौभाग्यशिखरे विलसतु ।

युद्धसमशेरः — राणाशासनपरम्परां निरोधयितुं राणावंशीयनेतार एव समर्थाः ।
यदा राणा- वंशीयजनानां पारस्परिकी विद्रोहज्वाला
समागमिष्यति तदैव प्रजातन्त्रस्य घोषणा भविष्यति । अतः
शुक्रराजस्य जीवितुमेक एवोपायो वर्तते ।

अस्माकं शरणं समेत्य सहसा याच्या क्षमाप्रार्थना
नेपालीयजनं स्वदेशसरलं न श्रावयेद् भाषणम्
गीताया उपदेशमञ्जरिकथां संस्थापयेन्मानसे
शुक्रो जीवति सत्यमेव वचनं नोचेत्कथं जीवति ? ॥६॥

माधवराजः — (विहस्य)

नहि नहि वीरस्य वाणी नैव परिवर्तते यथा
मिथ्यालापं च क्लिष्टं वचनचपलतां वाच्यहीनं मृषार्थम्
कर्तुं शक्नोति व्यर्थं शयनमपि भवेद् बालकानां निरर्थम्
वीराः सामर्थ्ययुक्ता मरणपथपरा नैव गच्छन्ति नम्राः
देहं त्यक्त्वा स्वकीयं विजयगतिरताः साधयन्ति स्वकार्यम् ॥७॥

युद्धसमशेरः — एतत्सारगर्भितवचनं न निष्काशय
कृत्वा शाङ्करभाष्यविस्तृतमहो ? संवर्णितो मां पुरा
भक्तोऽयं मम जन्म-मानवफले सन्मानयेऽहं सदा ॥
आत्मा नैव हिनस्ति शुक्रमधुना कर्तव्यस्वार्थाङ्कितः
राणाशासनवाहकैः पटुतमैर्हन्तुं प्रतिज्ञा कृता ॥८॥
सत्यमेव शुक्रराजस्य जीवनं विनश्यति । मामपेक्षते
जीवनयात्रा ।

माधवराजः — यावत्भवज्जीवनं तावदेव शुक्रराजस्यापि ।

युद्धसमशेरः — नहि नहि यदि शुक्रराजः क्षमां न याचते अद्यैव हत्यां करिष्यन्ति
मोहनबबरादयः ।

शुक्रस्थस्नेहेन मम हृदयं कम्पते । परतन्त्रेण बाध्यतयाद्यैवादेशं
प्रेषयामि ।

- माधवराजः** — नाहं कथयामि क्षमायाचनाय वीराः स्वकीयपुरुषार्थं दर्शयित्वा मरिष्यन्ति प्राणावसानेऽपि क्षमां न याचन्ति ।
अश्वा वहन्ति पुरुषान्सवलाः स्वस्कन्धे,
विश्वं वहन्ति सफलाः पुरुषास्तथैव ॥
देहं त्यजन्ति मरणे नहि कातरास्ते
संकल्पितं च कथितं न निवर्तयन्ति ॥९॥
- युद्धसमशेरः** — किं तर्हि क्षमां न याचते ?
- माधवराजः** — आम् ! नाहं कथयामि क्षमाप्रार्थनाम् । पुत्रस्य पुरुषार्थं पश्यामि नेपाल- मातुश्चरणे समर्पयामि । फेनिलसमं जीवनं संस्थाप्य कल्पान्तस्य वीरतां न निःसारयामि । पुत्रजीवनलोलुपेन देशहत्यां न करोमि किन्तु कालशासनभस्मी करणायममान्येऽपि पुत्राः सन्ति ।
- युद्धसमशेरः** — (अश्रूणि विमुञ्च) धन्योऽयं त्यागः । महती भीष्मप्रतिज्ञा अद्यैव शुक्रराजस्य हत्या भविष्यति परतन्त्रजालेन हत्यार्थं समादेशं प्रेषयामि । अहमपि शासनत्यागं कृत्वा तीर्थाटनं करिष्यामि । नेपालवासिनां नाहं हत्याकारी (उभौ निष्क्रान्तौ)
(ततः प्रविशति नरशमशेरो मृत्युपाशायां बद्धः शुक्रराजश्च)
- नरसमशेरः** — (सवेगम्) रे ! शुक्रराज ! नेपालसुधाराय पुनश्च आशा वर्तते ? त्वदीयानां देशघातकानामेषा एव दशा भविष्यति जीवनं लिप्ससि चेन्जीवनप्रार्थनां कुरु ।
- शुक्रराजः** — (सक्रोधम्) नाहं त्वत्समो नरपशुः रे ! नेपालघातक ! शुक्रराजस्य मरणेऽपि नैव शान्तिर्भविष्यति शुक्रराजसमा बहवो नेतारः सन्ति त्वदीयदानवशासनं भस्मीकृत्य नेपालोन्नतिं करिष्यति ।
- नरसमशेरः** — (विहस्य) पूर्वं त्वया कृता समुन्नतिः पश्चात् तवानुचराः करिष्यन्ति ।
- शुक्रराजः** — (सक्रोधम्) रे ! नराधम रे ! देशकण्टक ! यावत्सिंहरूपा मानवा नागमिष्यन्ति, तावज्जम्बूकरूपा दानवाः शासनं करिष्यन्ति । त्वदीयदानवशासनमपि शीघ्रमस्तं गमिष्यति ।
- नरसमशेरः** — (शुक्रस्य गलं बध्वा) पश्य त्वदीयनीतिम्
- शुक्रराजः** — (सधैर्यम्) नाहं विभेमि मरणाय, मरणसमये नेपालमातरं प्रार्थयामि (अञ्जलिं बध्वा)
मातस्तेऽहं शरीरं बलिमिव चरणे शोणितं तर्पणञ्च
दास्ये पञ्चामृतं ते विधिरचितवसां चन्दनं रक्तपातम् ॥
पिण्डं मांसं मदीयं वसनमपि यशः पूजयामि स्वदेशम्
आत्मज्वाला मदीया विहरतु गगनाद् वीरनेपालराज्ये ॥१०॥
(ततः साश्रुपूर्णा नेपालमाता प्रविशति चुम्बनं करोति वीरगतिप्राप्तं शुक्रराजम्)
- नेपाल माताः** — (अश्रूणि विमुच्य) सर्वे भवन्तु सुखिन सर्वे सन्तु निरामया ।
(पटाक्षेपः)

षष्ठोऽङ्कः

(काष्ठचितायां शुक्रराजस्य मृतशरीरं संस्थाप्यते तत्रैव शुक्रराजस्य परिवारास्तथान्ये नेतारश्च विलपन्ति)

- रत्नमायाः** - (शुक्रराजशवं विलोक्य) पुत्र ! दुःखिनीं मां त्यक्त्वा कुत्र गतोऽसि ? तव शरीर- सौन्दर्यं कुत्र गतम् ? पुत्र ! शीघ्रं समुत्थाय मां सान्त्वय (रुदति)
- कर्णराजः** - समाश्वसिहि इयं दैवी लीला सर्वे जायन्ते म्रियन्ते च । तथापि देशसेवार्थं मृताः पुरुषा नार्यश्चामृता एव जायन्ते । वयमपि मरिष्यामः । अयमेव संसारपरिणामः । कालोऽयं बलवान् प्रहारमखिलं कुर्यात्सदा मानवे मर्तव्यं जनजीवनं प्रचलितं जानन्ति ते ज्ञानिनः ॥ कूर्वा एव रुदन्ति विह्वलतया प्राणावसाने ध्रुवम् रुन्धन्ति सुरलोकविस्तृतपथं संतप्तनेत्राश्रुणा ॥१॥
- रत्नमायाः** - हृदयं न सहते पुत्रविरहम् । मदीयोऽयं सत्यमेवात्ममूर्तिः । सूचयन्ते दशमासगर्भवहनात्संप्राप्य हृद्-यातनाम् विष्यामूत्रशरीरदूषितमलं खादन्ति पुत्रोद्भवम् ॥ कृत्वा पालनपोषणञ्च विधिना कुर्वन्ति या मातरः तासामुत्कटप्रेमतन्तुं सबलं नश्येत्कथं मानसे ॥२॥
- कर्णराजः** - मातः ! तादृशवीरप्रसवेन त्वं सफला भविष्यसि सान्त्वनां कुरु । या माता जनयिष्यते च कललात्पुत्रं स्वकीयं वरम् वीरं देशनिमग्नभावमधिकं सा किं न सार्था किमु ? पुत्रो जीवति शाश्वतं प्रतिदिनं वीरो भवेत्कर्मणा जीवेत्कल्पयुगान्तमानवफले नाम्ना भवेदव्ययः ॥३॥
- दशरथः** - (सधैर्यम्) शुक्रराजस्य जीवनावसानं कदापि न भविष्यति ॥ नेपालेऽस्मिन्सन्ति वीराः समस्ताः । राणाशक्तिं नाशयन्ति बलेन । देहं त्यक्त्वा रक्षयन्ति स्वदेशम् । मातः ! कल्पोजीवति शुक्रराजः ॥४॥
- गङ्गालालः** - (सवेगम्) मातः ! यावन्नेपाले नेपालीया जना निःशेषा न भविष्यन्ति तावन्नेपाल पथप्रदर्शकः शुक्रराजोऽपि सर्वेषां जनानां भावे हृदये पुरुषार्थे च स्वकीयवीरज्वालाया प्रतिनिमेषं

निवत्स्यति । निद्रितनेपालिनां हृदये वीरसन्देशं घोषयित्वाऽमरत्वेन
नेपालस्य गौरवकथां प्रवर्धयिष्यति । (शिरसा प्रणमति)

दशरथः - मातः ! पुनश्च श्रणु-

देहं त्यजन्ति मनुजाः प्रमुखा समर्थाः

श्रद्धेयदेशमवलोक्य विचारयन्ति ।

देहं निहत्य समरे विजयं समेत्य

पश्यन्ति ते व्ययपदे यशसा स्वदेशम् ॥५॥

गङ्गालालः - (सधाष्टर्यम्)

वयं सर्वे कुर्मः सकलविषयं शान्तसफलम्

त्वदीयोऽयं पुत्रोऽमरपदयुतो याति त्रिदिवम् ॥

वयं सर्वे पुत्रा जननि ! विरहं मुञ्च हृदयात्

नमामो मातस्ते चरणयुगले वीरप्रसवात् ॥६॥

(ततः प्रविशति वेणीमुक्ता सशोका मेनका च)

मेनकाः - (वक्षस्ताडनं कृत्वा) अये हृदयसहचर ! इयमेव तव
कर्तव्यपरायणता ? किमर्थं मदीयजीवनसारं निरर्थकं कृत्वा
मृत्युप्रहारं करोषि ? (रुदति)

न जीवामि प्रभो ! त्वया विना, विरहं मे न जहाति मानसम्

अधुनैव ज्वलामि पावके, प्रियमालोक्य चिताधिरोहणे ॥७॥

कर्णराजः - नायं तव धर्मः । नेपालसौभाग्यार्थं गतस्य महापुरुषस्य नैव
विलासवासना पुनश्च सौभाग्यशालिनी वीरनारी कदापि न
विचलति । यथा-

सत्या कामविलासिनी सहचरी भस्मीकृता नश्यति,

अन्ये मानवमानिनी च सफलं कृत्वा पतिं पश्यति ॥

सा धन्या महिला शहीदमरणं पत्युः सदा कल्पते ।

नेपालेऽखिललोकमानविभवे हर्षेण सा जीवति ॥८॥

मेनका : - (अश्रूणि विभुच्य) मम पत्युर्वियोगेन नेपालसुधारं नैव पश्यामि ।

ते वीरा देशभक्ता रणविजयपदं दर्शयन्नेव शौर्यम्

देहं त्यक्त्वा स्वकीयं जनहितविषये यान्ति पूर्वं प्रतापात् ॥

यस्मिन्मृत्युर्निरर्थो भवति पशुमुखे नैव पूज्यो मनुष्यः

नाहं मन्ये प्रतापी पशुरिव विफलो दृश्यते नैव सार ॥९॥

कर्णराजः - (कर्णौ पिधाय) नाहं श्रोष्यामि कर्णविस्फोटकशब्दम् ।

दशरथः - (सधैर्यम्) सौभाग्यशीले ! किमर्थमात्मीयगौरवं नियलीयसे ? नायं त्वदीय- सद्विचारः । पशुरिव मरणं नैव शुक्रराजस्य । यथा-
हर्तुं नेपालदुःखं पतितजनपथं वीरनेपालराज्यात् ।
कर्तुं नेपालराज्यं सुरपुरिसदृशं वासनागन्धयुक्तम् ॥
वीराः शौर्यं स्वकीयं प्रतिहतमनसा दर्शयन्ति स्वदेशे
देहं त्यक्त्वा सहर्षाः प्रगतियुगपथं मानवान्दर्शयन्ति ॥११॥

धर्मभक्तः - सत्यमेव कथितं भवता शुक्रराजस्य मरणेऽपि शुक्रराजरूपा वयमपि तेनैव मार्गेण राणाशासनविषं समूलं नाशयिष्यामः ।
आत्मबलिदानेन शुक्रराजं पुनर्जीवयिष्यामः ।

रत्नमायाः - (अश्रूणि विमुच्य) अतीव कष्टकरः पुत्रशोकः ।
चौराः संपत्तिराशिं विविधमणिधनं चोरयन्तु स्वकीयम्
अग्निज्वाला स्वगेहे प्रदहतु सहसा नैव खेदो नराणाम् ॥
वैरं कुर्वन्तु सर्वे स्वजनहितकराः सर्वदा स्यात्स रोगी
सह्याः सर्वा व्यवस्थाः कथमपि न भवेत् पुत्रशोको जनानाम् ॥१२॥

गंगालालः - मातः ! नैवायं पुत्रशोकः । त्वदीयाया वीरमातुर्मुखारविन्दात्कथं दूषितवाक्यं निःस्ततम् ।
मातः ! अस्मान् पश्य सर्वेऽपि तव पुत्राः । वीरशुक्रराजस्य मरणेन वीरमातुर्नाम्ना पुत्ररूपा नेपालवासिनस्त्वामनुगच्छन्ति तव पूजां करिष्यन्ति वीरनेपालराज्ये ।

धर्मभक्तः - (सधैर्यम्)
स्वदेशभारं हृदये गृहीत्वा नेपालराज्यं विकशन्ति वीराः ।
प्रशस्तविद्याऽध्ययनेन राज्यं प्रकाशयन्ति नयपालदेशे ॥१३॥
(ततः प्रविशति नेपालमाता)

नेपालमाताः - (शिरसि समालभ्य) तात ! शुक्रराज ! अमरो भव देवरूपो भव अमरत्वेन भूस्वर्गं विचर, नेपालस्य सौभाग्यतिलको भव ।

दशरथः - शुक्रराजस्य मरणे नेत्राश्रूणि विहाय कार्याञ्जलिना कृतकार्यं भवितव्यम् । भवदीयशोकाज्वालां निरस्य नेपालस्य दमनीयावस्था परिहर्तव्या ।

नेपालमाताः - नेपालस्य दयनीयावस्था तदैव निवर्तते यदा नेपालवासिनः सुखिनो भवन्ति तदैवाहमपि संतोषेण हसामि ।
सर्वे सन्तु निरामयाः प्रतिदिनं सर्वे चिरस्थायिनः
सर्वे साभिमुखं नयन्तु सफलं सर्वे स्वदेशप्रियाः ॥

सर्वे बान्धवमित्रदृष्टिपरतां पश्यन्ति सत्यार्थिनः

भूस्वर्गं परिकल्पयन्ति मनुजाः शान्तिस्तदैवेष्यति ॥१४॥

दशरथः - (शवं विलोक्य) संगमेन सखायो वयं नैव कर्मणा किन्तु-
कार्यं त्वदीयं हृदये विलिख्य सखे ! वसामो वयमत्र देशे
समागमस्तेऽसुरलोकपूज्ये भवेच्च कार्यानुरूपेण सत्यम् ॥१५॥
(अश्रूणि पातयति)

धर्मभक्तः - यथाशुक्रराजस्य शवो ज्वलति तथैव राणाशासनमणिज्वलिष्यति
नेपालवासिनः पराक्रमेण पृथ्वीनारायणस्याटलराज्यं
तस्यैववंशाधिकारे संवैधानिकराजतन्त्रेण समागमिष्यति
प्रजातन्त्रराज्यं संप्राप्य कृतकार्या भविष्यन्ति ।
कृत्वा नेपालराज्यं निखिलरिपुहृतं शासनं तन्निरस्य
पृथ्वीनारायणस्याखिलबलसफलं कारयित्वा सुयोग्यम्
स्थाप्यं नेपालराज्यं त्रिभुवनपितरि न्याययोग्यं विचार्य ॥
नोचेत्त्यक्ष्यामि देहं विकलितमनसा शुक्रराजं विलोक्य ॥१६॥
(सङ्कल्पते)

गंगालालः - (साश्रुपातम्) नेपालसुधारार्थमात्मबलिं विधाय नेपालमातरं संतोष्य
राणाशासनं भष्मसात्करिष्यामि मदीयमांसपिण्डस्य किं
प्रयोजनम् ?
“कथं सहे शासनकालकूटं नेपालकान्तिं सहसा विलोप्य”
“मार्गं त्वदीयं हृदये विलिख्य समर्पयामि प्रिय ! देहपिण्डम् ॥१७॥
(शुक्रराजस्य चिता ज्वलति)
(सर्वे निष्क्रान्ताः)

...

जयतु संस्कृतम् संस्थायाः प्रकाशनानि

१. मङ्गलग्रहः (काव्यम्) - डा. टीकारामः पन्थी
२. कृष्णाभिसर्पणम् (काव्यम्) - महाकविः भरतराजः मन्यलीयः
३. मीमांसातर्कभाषा - डा. काशीनाथः न्यौपाने
४. चन्द्रप्रभा (काव्यम्) - डा. टीकारामः अधिकारी
५. संस्कृतकवितासङ्ग्रहः (प्रथमपुष्पम्) - संयुक्तसम्पादनम्
६. कलमाक्षरचरितकाव्यम् - प्रा. तेजः केशरी शर्मा
७. संस्कृतमा के छ ? - अनुसन्धानात्मकलेखसङ्ग्रहः
८. जयतु संस्कृतम् (मुखपत्रम्) - संयुक्तसम्पादनम्
९. प्राकृतपोखरा (संस्कृते) - अनुवादकः डा. लक्ष्मीकान्तः पन्थी
१०. लङ्कावतारसूत्रम् - अनु.डा. काशीनाथः न्यौपाने
११. चार्वाकदर्शनम् - प्रा. रेवतीरमणः खनालः
१२. गौतमन्यायसूत्रम् - अनु.प्रा. पद्मप्रसादः भट्टराई
१३. ब्रह्मसूत्रम् - अनु.प्रा.डा. दीर्घराजः धिमिरे
१४. जयतु संस्कृतम् (मुखपत्रम्) - संयुक्तसम्पादनम्
१५. संस्कृतकवितासङ्ग्रहः (द्वितीयपुष्पम्) - संयुक्तसम्पादनम्
१६. कामकलाविलास - प्रा. विद्यानाथ-उपाध्यायः
१७. जैनदर्शनं - तत्त्वार्थसूत्रम् - डा. चन्द्रमणिनेपालः
१८. दर्शनसारामृतम् - लोकनाथलुईटेलः
१९. मीमांसापरिभाषा - प्रा.डा. ऋषिरामपोखरेलः
२०. समीक्षात्मकग्रन्थ - ध्रुवभट्टराई
२१. ब्रम्हाण्डपुराण - डा. बद्रीपोखेलः
२२. नेपालगौरवम् (महाकाव्यम्) - प्रा.डा. विष्णुप्रसादः देवकोटा
२३. संस्कृतकाव्यसिद्धान्त समीक्षा - डा. नवराज कट्टेल
२४. कर्मफलम् (संस्कृतरूपकसङ्ग्रहः) - प्रा.डा. नवराजकट्टेलः
२५. कवि पण्डित गायत्री गणेशप्रसाद अर्यालका ... - प्रा.डा. नवराज कट्टेल
२६. आचारिकं नाटकम् - प्रा. रामहरिदाहालः
२७. गुरुकुलचर्यम् - प्रा. रामहरिदाहालः
२८. सत्प्रभवं नाटकम् - प्रा. रामहरिदाहालः
२९. दृष्टिसृष्टिनाटकम् - प्रा. रामहरिदाहालः
३०. नेपालमाता (नाटकम्) - नारायणदत्तशास्त्री
३१. मित्रसङ्गमम् नाटकम् - आचार्यः खेमराजकेशवशरणः
३२. कृष्णागारोज्जीवनम् नाटकम् - प्रा.डा. विष्णुप्रसादः देवकोटा
३३. मातृशतकम् (शोककाव्यम्) - प्रा.डा. नवराजकट्टेलः
३४. पृथ्वीशतकम् (खण्डकाव्यम्) - प्रा.डा. नवराजकट्टेलः
३५. संस्कृतनाटिकाकौस्तुभः (लघुरूपकसंग्रहः) - सम्पा. प्रा.डा. विष्णुप्रसादः देवकोटा

ISBN 978-9937-9902-5-7

9 789937 990257